

ARTICLE INFO

Received: 04th January 2023

Accepted: 14th January 2023

Online: 16th January 2023

KEY WORDS

Nutq uslublari, funksional uslublari, semantik, badiiy uslub, publisistik uslub.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA OG'ZAKI VA YOZMA NUTQ USLUBLARI HAMDA ULARNING FONETIK, LEKSIK VA GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

¹Pazilova Nasibaxon Muhammadqosimovna

Andijon davlat chet tillari instituti dotsenti

npazilova304@gmail.com,

²Tojaliyeva Sadoqatxon Alisher Qizi

Farg'ona davlat universiteti 2-kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7539818>

ABSTRACT

Ushbu maqolada nutq uslublari tadqiqi hamda ingliz va o'zbek tillarida og'zaki va yozma nutq uslublari fonetik, morfologik, leksik va grammatik xususiyatlari to'g'risida izlanish olib borildi.

Matn ma'lum bir tarzda kommunikativ vazifa bilan uyushgan jumlar to'plamidir. Matnning asosiy xususiyatlari: semantik va kommunikativ birlik; tarkibiy yaxlitlikdan iboratdir.

Har qanday tilda nutq uslubi yoki funksional uslublar deb nomlanuvchi tizimlar mavjud. Uslublar har qanday tilning boyligi va rang-barangligini tashkil etadi. Ingliz va o'zbek tillarida asosiy uslublarni o'rganish tilni tushunishni jiddiy ravishda boyitadi va uni o'rganishda yordam beradi. Tilni o'rganish jarayonida matnlarni o'qish turli funksional uslublar: so'zlashuv, badiiy, ilmiy, publisistik (ommabop), rasmiy uslublarga tegishli hisoblanadi.

Tilning funksional uslublari aloqaning aniq maqsadiga xizmat qiluvchi o'zaro bog'liq tillarining tizimi hisoblanadi. Funksional uslub xabar yo'llovchi tomonidan tashkil etilgan mutloq topshiriq mahsuli sifatida xizmat qiladi. Funksional uslublar ko'pincha tilning adabiy qismida uchraydi¹. Barcha funksional uslublar o'ziga xos usulda turli xil xususiyatlar bir tizim sifatida uzviy bog'liq bo'lsa ham, tilning aloqa vositalarining bir guruhida asosiy xususiyati bo'lishiga qaramay, so'ralayotgan vazifaviy uslubni aniqlash uchun yetarli bo'lmaydi.

Har bir vazifaviy uslub adabiy tilning rivojlanish bosqichida turg'un tizimga bog'liqdir, ammo u bir davrdan keyingisiga o'tayotganda, ba'zan tez-tez o'zgaradi. Shuning uchun tilning funksional uslublari tarixiy turkum (kategoriya) hisoblanadi. Ushbu tushunchani isbotlash uchun misollar yetarli darajadadir. Binobarin, vazifaviy uslubning she'riyat (badiiy) uslubi XVI asrning ikkinchi yarmida mustaqil uslub vazifasini bajarishni boshlagan; gazeta uslubi publisistik uslubdan ajralib chiqqan; boshqa vazifaviy uslublar kabi notiqlik uslubi ham sezilarli darajada muhim o'zgarishlarga uchragan.

Har bir uslubning rivojlanishi standart ingliz va o'zbek tillari normalarining o'zgarishi bilan oldindan belgilanadi. Bunga ijtimoiy sharoitlarning o'zgarishi, ilmiy taraqqiyot va madaniy hayotning rivojlanishi ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. An'anaviy ajralib turuvchi

¹ Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», Изд.5, 2013. 336 с.

funksional uslublar — ilmiy (ommabop fan), rasmiy, publisistik (ommabop), so'zlashuv, badiiy — tilning quyi tizimlari bo'lib, ularning har biri besh asosiy darajadagi o'ziga xos: fonetik, morfologik, leksik, sintaktik va matn tarkibi bo'yicha xususiyatlarga ega.

Funksional uslublar u yoki boshqa elementlar va tuzilmalarni ishlatish mumkinligi yoki mumkin emasligi, shuningdek ularning aloqa tizimlari bilan ajralib turadi. Masalan, fonetik vositalar notiqlik uslubi uchun muhimdir: talaffuz me'yorlariga rioya qilish, intonatsiyadan keng foydalanish; ilmiy uslub uchun — sintaktik: aniq sintaktik tuzilma, so'zlarning to'g'ridan-to'g'ri tartibi, so'zlarning keng qo'llanilishi, har xil aniq va o'ziga xos tizimlardan keng qo'llanilishi, matn darajasida: mantiqiy, aniq taqdimot tuzilishi (gazeta yoki jurnal maqolasi). Rasmiy uslubning matni maxsus atamalar (tijorat, yuridik va boshqalar), shtamplar, ixtisoslashtirilgan xorijiy iboralar, qisqartmalar, aralash so'zlarning mavjudligi, leksik darajada obrazli vositalarning yo'qligi bilan tavsiflanadi; sintaktik darajada — murakkab tuzilishlar, fe'lning majhul nisbatidagi gaplarning keng qo'llanilishi yordamida hosil bo'ladi².

Funksional uslublar yozma va og'zaki shaklda uchraydi. So'zlashuv uslubi qisqa jumlar, ikki bo'g'inli so'zlar, fonetik va sintaktik qisqartmalarining mavjudligi bilan tavsiflanadi. Badiiy uslub uchta quyi uslubni birlashtiradi: tilning she'riyat uslubi, hissiy (badiiy) nasr uslubi va drama uslubi. Ushbu quyi uslublarning har biri va alohida quyi uslub uchun ham umumiy xususiyatlar mavjud. Badiiy matnlar ham bir qator qiyinchiliklar mavjud, chunki ular mantiqiy-intellektual ma'lumotlarni majoziy-hissiy ma'lumotlar bilan birlashtiradi.

Ommabop uslubdagi matnlarni o'qish qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu uslubning o'ziga xos xususiyati: matnlarning bir qismi ilmiy, boshqa qismi — boshqa uslublardagi matnlarga yaqin turadi. Jurnalistikaga oid matnlar siyosiy lug'at, frazeologik birliklar, qisqartmalar, voqeliklar, gazeta bosmalari, iboralar va turli mavzular qamrab olganligi bilan ajralib turadi. Gazeta va jurnal nashrlari turli xil, jumladan, reklama va hissiy jihatdan jozibali sarlavhalarga ega. Ommabop uslubning ikki turi og'zaki nutqda: notiqlik uslubi va radio va televidenie dasturlarining matni, shuningdek, gazeta uslubi yozma nutqda namoyon bo'ladi. Ommabop uslubning yozma shakllari — bu insholar (falsafiy, adabiy, axloqiy) va jurnalistik maqolalar (siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va boshqalar)dan iboratdir.

Publitsistik uslubning umumiy maqsadi — jamoatchilik fikriga ta'sir qilish, o'quvchi yoki tinglovchilarni muallif tomonidan berilgan sharhning yagona haqiqiy ekanligiga ishonitirish va uni bayon qilingan fikrni qabul qilishga undash. Ommabop uslub aniq va mantiqiy sintaktik tuzilishi bilan biriktiruvchi so'zlardan keng foydalanish va matnni qismlarga ajratilishi bilan tasniflanadi. Notiqlik uslubi — bu publitsistik uslubning og'zaki shakli hisoblanadi. Tinglovchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa yozma va og'zaki nutqning sintaktik, leksik va fonetik xususiyatlaridan foydalanishga imkon beradi. Ushbu uslubning o'ziga xos xususiyatlari — bu xalqqa to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilish; ba'zida — so'zlashuv uslubiga oid so'zlardan foydalanishi bilan xarakterlanadi. Notiqlik uslubiga jalb qilingan stilistik vositalar kommunikativ vaziyat bilan belgilanadi. Notiq tez-tez analogiya va metaforalarni ishlatadi,

---

² Тихонова Е. В. Медиа́текст как инструмент вербальной диагностики профессиональной напряженности // Мировое культурно-языковое и политическое пространство: инновации в коммуникации: сборник научных трудов. М.: ТрансАрт, 2014. С. 172–186.

lekin odatda an'anaviy usullarni qo'llaydi, chunki individual stilistik qurilmalarni idrok qilish qiyin bo'lishi mumkin³.

Ilmiy uslubdagi matnlar keng kitobxonlarga fan va texnikaning yutuqlarini targ'ib qilishga qaratilgan. Odatda materiallar ma'lum miqdordagi raqamli ma'lumotlar, formulalar, diagrammalar va atamalardan foydalangan holda qiziqarli va qulay tarzda taqdim etiladi. E'tiborni jalb qilish uchun takrorlash, ritorik savollar, o'quvchiga murojaat keng qo'llaniladi. Ilmiy matn odatda ma'lumot beruvchi sarlavha, masalaning tarixini tavsiflovchi yoki mavzuni tanishtiruvchi xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ilmiy matnning o'ziga xos xususiyatlari ta'kidlangan mantiq, qo'shimcha dalillar bilan takrorlash, murakkab sintaksis va kasbiy yo'naltirilgan mavzular bilan xarakterlanadi.

Rasmiy uslub turlicha quyi uslublar yoki turlar bilan ifodalanadi: ish hujjatlari tili; huquqiy hujjatlarning tili; diplomatiya tili; harbiy hujjatlarning tili. Ushbu turdagi aloqa vositalarining asosiy maqsadi ikki tomonni bir-biriga bog'laydigan shartlarni aniqlash va ikki shartnoma tuzuvchi tomonlar o'rtasida o'zaro kelishuvga erishish. Ushbu uslubning yana bir o'ziga xos xususiyati — so'zlarning to'g'ridan-to'g'ri o'z ma'nosida ishlatilishi. Unda majoziy ma'no qo'llanilmaydi.

Turli xil funktsional uslublardagi matnlarni o'rganish, ularning parametrlarini aniqlash, ularning har birida til vositalarini tanlash va ulardan foydalanish normalari, shuningdek lingvistik va statistik tadqiqotlar nafaqat zarur, balki til va uni o'rganishning dolzarb vazifalaridan biridir.

Badiiy adabiyotda og'zaki nutq elementlarining yaqqol namoyon bo'lishi va ularning vazifalarini aniqlay olishimiz uchun avvalo biz badiiy adabiyotda me'yor tushunchasi, ingliz va o'zbek adabiy tili va badiiy asarlarida me'yoriy ko'rinishlar, nutq jarayonida me'yorning buzilishi va ularni tuzatish yo'llari, ingliz va o'zbek tillarining hozirgi me'yoriy holati tilning madaniylik mezoni ekanligidan xabardor bo'lmog'imiz lozim. Me'yor - jamiyat a'zolari tomonidan qabul qilingan, ma'qullangan va ularga tushunarli bo'lgan til birliklarining nutq jarayonida qo'llanish holati va imkoniyatidir⁴.

Til va nutq tizimida me'yor o'ziga xos o'ringa ega. Til material sifatida nutq jarayonida xizmat qila boshlagan lahzalardan o'q uni me'yorlashtirish jamiyat ehtiyojiga aylangan va me'yoriy muammolar kun tartibiga qo'yilgan. Milliy adabiy va badiiy asar tili garchi umumxalq tilidan o'sib chiqqan bo'lsa ham, unda mavjud bo'lgan shevalardan, jargonlardan, oddiy so'zlashuv tilidan, umuman xalq tilidan ba'zi jihatlari bilan farq qiladi⁵.

Bundan farqli o'laroq umumxalq tili tilda uchraydigan barcha elementlarni o'z ichiga oladi va ishlanmagan shaklda bo'ladi. Adabiy va badiiy asar tili esa undan millat uchun tushunarli bo'lgan va foydalanishda qulay deb topilgan variantlarini tanlab oladi hamda ularni millat vakillari uchun me'yor sifatida tavsiya etadi. Shu asnoda badiiy asar va uning tarjimasida adabiy me'yordan chetlashish haqida fikr yuritadigan bo'lsak, nutqning tozaligi deganda unda til elementlarining ishlatilishida adabiy til me'yorlariga amal qilish-qilmaslik

³ Тихонова Е. В. Медиатекст как инструмент вербальной диагностики профессиональной напряженности // Мировое культурно-языковое и политическое пространство: инновации в коммуникации: сборник научных трудов. М.: ТрансАрт, 2014. С. 172–186.

⁴ Vafoyev B. O'zbek tili tarixida leksik norma masalalari. O'zbek nutqi madaniyatining dolzarb muammolari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani ma'ruzalari qisqacha bayoni. - Toshkent, 1990. – B. 22

⁵ Бобохонова Л.Т. Инглиз тили стилистикаси. – Т.: Ўқитувчи. 1995. – Б. 24

tushuniladi. Bu masalaning til jihati bo'lib, nutqiy tozalikning tildan tashqari - paralingvistik hamda pragmatic jihatlari ham undan kam bo'lmagan ahamiyatga ega. Nutqimizning toza bo'lishiga xalaqit berayotgan lingvistik elementlar mavjud bo'lib, ular asosan shevaga xos so'zlar va varvarizmlardir. To'g'ri ular tilimizda ishlatilishi kerak, busiz bo'lmaydi. Chunki badiiy adabiyot tilida shevaga xos so'zlar va varvarizmlar ma'lum badiiy-estetik vazifani bajarishi, muallifning ma'lum g'oyasini, niyatini amalga oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Aytaylik, muallif milliy ruhni bermoqchi, asar qahramonining qayerlik ekanligiga ishora qilmoqchi yoki boshqa bir maqsadni ko'zlagan bo'lsin. Ana shunday paytlarda tilning bu unsurlariga murojaat qilish hatto zarur. Masalan o'zbek asarlarida "yoshulli, saning, gatorilmagan, ova, san, mundoq" va hokazo shunga o'xshash adabiy til me'yoridan chetlashgan so'zlarni uchratishimiz mumkin. Ba'zi badiiy asarlarda adabiy til me'yoridan chetga chiqish holatlarini kuzatishimiz mumkin. Bu esa badiiy asarni bir tildan ikkinchi tilga talqin etishda tarjimonlar oldiga katta mushkulotlar qo'yadi. Chunki bunday paytda buzuvchi nutqni muqobil nutq vositasida berishdan tashqari, uning tarjima tilida yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan boshqa xil nuqsonlarini ham saqlab qolish zarurati tug'iladi. Ammo ko'pchilik asarlar tarjimalarida qahramonlarning bunday nuqsonli nutqi o'z ifodasini topolmaydi.

Masalan, F. Kuperning "So'nggi Mogikan" romani qahramonlari nutqida, "But the Angleese have big arms, and legs their never fell tire." misolida "English" o'rnida qo'llanilgan "Angleese" so'zi rus tiliga "Но у инглизов длинные руки, ноги которые никогда не устают." misolida adabiy shaklda "англичанин" tarzida emas, balki asliyat ruhiga moslab "ingliz" deb o'girilgan bo'lsa, o'zbekcha tarjimada ham "Lekin inglizlarning dasti uzun, oyoqlari ham charchoq nimalaigini bilmaydi." misolida "ingliz" so'zidan foydalanish buzuvchi nutqning adabiy shaklda talqin etilishiga olib kelgan. Chunki tarjimadagi "ingliz" ruscha "англичанин" me'yoriy muqobili bo'lib, ruscha "ingliz"ning, binobarin, inglizcha «Angleese»ning ham, o'zbek tilidagi muvofiq, buzuvchi nusxasi «англис» dir.

Davlat olib borgan ijtimoiy siyosatning til rivoji va me'yorlashuviga ta'siri sezilarli bo'lishi mumkin. Buni sobiq Ittifoq hududida yashovchi xalqlar tillariga bo'lgan munosabatdan ham anglasak bo'ladi. «Rus tili - ikkinchi ona tilimiz» degan sun'iy shior bir asrga yaqin vaqt mobaynida asta-sekinlik bilan tilimizga rus yoki u orqali boshqa tillardan so'z qabul qilish va ularning me'yorlashib borishini ta'minladi⁶. Biz hech ikkilanmasdan, xuddi shunday bo'lishi kerakdek, absolyut, avariya, avtobiografiya, avtonom, avtor, agitator, aktiv, aktual, alfavit, amnistiya, anonim, aristokratiya, arxaik, ataka, attestat, auditoriya, aforizm singari so'zlarni qo'llayverdik va shunday qo'llashga ko'nikdik. Mustaqillikni qo'lga kiritishimiz bilan, atamashunoslik sohasida islohatlar o'tkazish, ularni «o'zbekchalashtirish»ga imkoniyat yaratildi.

Shunday bir vaziyat yuzaga keldiki, atamalarni «milliylashtirish» ga ishtiyoq kuchayib ketdi. Ayrim misollarni keltiramiz: matematika-riyoziyot, fakultet-kulliyot, rassom-musavvir, gazeton-mushtariy, auditoriya-saboqxona, sirk-tomoshaxona, seyf-zarf, attestatsiya-ko'rik, samolyot-aeroplan yoki tayyora, aeroport-tayyoragoh, familiya-naslnoma, klub-da'vatxona, titullist-sarvara q vahokazo. Adabiy til og'zaki nutq asosida shakllansada og'zaki nutq elementlarining hammasi ham adabiy tilda me'yorlashavermaydi. Har bir millat o'z adabiy

⁶ Mamatov A.E. Hozirgi zamon o'zbek adabiy tilida leksik va frazeologik norma muammolari. Toshkent, 1991. – B. 23.

tiliga faqatgina mosini tanlab olar ekan. Ammo bu qarashlar shu ma'noda diqqatga sazovorki, ularda tilni mumkin qadar chet el unsurlaridan tozalash g'oyasi yotadi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, yangi tavsiya etilayotgan so'zlarning ma'qul kelishi va me'yorlashishi ularni tilda avval qo'llanilib kelayotgan yoki kelmayotganiga ham bog'liq. Tarjima jarayonida ko'p ma'noli so'zlardagi ma'no nozikliklarini payqash ham aniqlikka xizmat qiladi.

References:

1. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», Изд.5, 2013. 336 с.
2. Тихонова Е. В. Медиатекст как инструмент вербальной диагностики конфессиональной напряженности // Мировое культурно-языковое и политическое пространство: инновации в коммуникации: сборник научных трудов. М.: ТрансАрт, 2014. С. 172–186.
3. Vafoyev B. O'zbek tili tarixida leksik norma masalalari. O'zbek nutqi madaniyatining dolzarb muammolari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani ma'ruzalarining qisqacha bayoni. - Toshkent, 1990. – B. 22
4. Бобохонова Л.Т. Инглиз тили стилистикаси. – Т.: Ўқитувчи. 1995. – Б. 24
5. Mamatov A.E. Hozirgi zamon o'zbek adabiy tilida leksik va frazeologik norma muammolari. Toshkent, 1991. – B. 23.
6. Pazilova N. The problems of teaching and assessing speaking skills Academia Globe Inderscience Research ISSN: 2776-1010 Volume 2, Issue 6, June, 2021
7. Pazilova N. The investigation of syntactical expressive means and stylistic devices in modern English and Uzbek International Journal of Research in commerce, IT, Engineering and Social Sciences ISSN No: 2349-7793 VOLUME16, Issue 01 January, 2022.